

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 1954

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ

ΠΡΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΒΙΒΛΙΩΝ

Ὁ κ. Ἀριστ. Κούζης παρουσιάσας τὸ βιβλίον τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας κ. **Γ. Παπανικολάου**: *Ἄτλας ἀποφολιδοτικῆς κυτταρολογίας*, Νέα Ὑόρκη, εἶπε τὰ ἑξῆς :

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ παρουσιάσω εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν τὸ ἄρτι ἐκδοθὲν ἔργον τοῦ κ. Γεωργίου Ν. Παπανικολάου, διδάκτορος τῆς Ἱατρικῆς καὶ Φιλοσοφίας, κλινικοῦ δὲ καθηγητοῦ τῆς Ἀνατομίας τῆς ἐν Νέα Ὑόρκη Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Cornell, νῦν δὲ ὁμοτίμου Καθηγητοῦ. Τὸ ἔργον τοῦτο φέρει τὸν τίτλον : « *Ἄτλας τῆς ἀποφολιδοτικῆς κυτταρολογίας* », ἐξεδόθη δὲ διὰ τοῦ κεφαλαίου τῆς Κοινοπολιτείας τῷ 1954 ὑπὸ τοῦ Harvard University Press (Cambridge, Mass).

Ἀποφολιδοτικὴν κυτταρολογίαν καλοῦμεν τὸν νεώτερον κλάδον, τὸν ἀσχολούμενον περὶ τὴν σπουδὴν καὶ ἔρευναν τῶν ἀποφολιδοθέντων κυττάρων, τῶν ἀποπιπτόντων καὶ ἀπολαμβανομένων δηλαδὴ ἐκ τῶν ἐπιφανειῶν τῶν διαφόρων μερῶν καὶ ὀργάνων τοῦ σώματος, τοῦτο μὲν ὅταν ταῦτα παρασυρόμενα ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν θέσεως ἀποπίπτωσι μετὰ τῶν διαφόρων ἐκκρίσεων καὶ ἀπεκκρίσεων τοῦ σώματος, τοῦτο δὲ δι' ἀποσμήξεως ἢ ἐπιχρίσεως τῶν πρὸς ἑξέτασιν μοιρῶν τοῦ σώματος, ἢ τέλος καὶ διὰ παρακεντήσεως ἀπὸ κοιλοτήτων ἐν αἷς συλλέγεται ὑγρὸν, δεόμενον ἑξετάσεως.

Ἡ σπουδὴ τῶν κυττάρων τούτων χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 19ης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ Walshe τῷ 1843 παρατήρησε μικρὰ τεμάχια ἰστῶν ἀποπτυσθέντα ἀπὸ κακοήθους ὄγκου τοῦ ἀναπνευστικοῦ συστήματος. Μετὰ ταῦτα σποραδικῶς ἀνάλογοί τινες περιπτώσεις ἐδημοσιεύθησαν, τὸ μὲν παρουσίας κυττάρων εἰς διάφορα ὑγρά τοῦ σώματος, τὸ δὲ κακοήθων κυττάρων ἀπὸ καρκίνων τοῦ φάρυγγος ἢ πνεύμονος. Λίαν ἐνωρὶς ἐχρησιμοποιήθησαν ἐπίσης πρὸς διάγνω-

σιν κακοήθων ὄγκων ἀπὸ οὖρων, ἀσκιτικοῦ ὑγροῦ, ἀπὸ ἐξιδρωμάτων καὶ ἄλλων ὑγρῶν τοῦ σώματος, πάντως κυρίως πρὸς κρίσιν καὶ διάγνωσιν καρκίνων τῶν διαφορῶν ὄργάνων.

Ἡ ἔρευνα αὕτη ἐπεξετάθη ἐπίσης ἐπὶ τοῦ γεννητικοῦ κύκλου ἰνδικῶν χοιριδίων, σημαντικῶς δὲ προώδευσεν αὕτη κατόπιν χρησιμοποίησεως τῆς σπουδῆς τῶν διαφορῶν κυτταρικῶν μορφῶν εἰς ἀνθρώπους ἰδιαζόντως ὑπὸ τοῦ κ. Παπανικολάου, πρωτοεργάτου ἐπὶ τῆς ἐξετάσεως τοῦ θέματος τούτου. Τὴν σήμερον δ' ἡ μέθοδος αὕτη εὗρηται ἐν χρήσει σχεδὸν πανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου πρὸς διάγνωσιν παθολογικῶν καταστάσεων καὶ ἰδία καρκίνων, πρωτίστως δὲ κατὰ τὰ ἀρχικὰ στάδια, ὁπότε καὶ ἡ ἐμφάνισις αὐτῶν δὲν εἶναι εἰσέτι ἀντιληπτή. Εἰς δὲ τὴν τελειοποίησιν τῆς μεθόδου, τὴν ἐπιβολὴν τῆς καταλλήλου χρώσεως τῶν κυττάρων, τοῦ τρόπου τῆς παραλαβῆς καὶ παρασκευῆς τούτων καὶ τὴν εὐρύτεραν γνῶσιν ἀνὰ τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον, μεγάλως συνεβάλετο κατόπιν συνεχῶν μελετῶν καὶ ἐρευνῶν τριάκοντα καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν ὁ περιφανὴς καθηγητὴς κ. Γεώργιος Παπανικολάου, ὁ λίαν γνωστὸς ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἐπιστήμων καὶ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς ἡμετέρας Ἀκαδημίας, οὗ τὸ ὄνομα νῦν συχνάκις φέρει καὶ αὕτη αὕτη ἡ μέθοδος.

Οὕτω διὰ τῆς ἐν λόγω μεθόδου δὲν παρίσταται πλέον ἀνάγκη, ὅπως πρὸς πιστοποίησιν τῆς φυσιολογικῆς ὑφῆς ὠρισμένου ἴστοῦ ἢ παθολογικῆς μεταβολῆς τούτου, ὡς ἐγένετο συνήθως μέχρι τοῦδε, ἐξαιρεθῆ τεμάχιον καὶ διὰ μικροσκοπικῆς ἐξετάσεως τούτου μετὰ τὴν κατάλληλον προπαρασκευὴν ἐρευνηθῆ λεπτομερέστερον ἢ ὑφὴ αὐτοῦ. Κατὰ τοὺς τελευταίους δὲ μάλιστα χρόνους ἡ χρῆσις τῆς κυτταρολογικῆς μεθόδου ἐπεξετάθη καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα ὑγρά τοῦ σώματος, ὡς τὸ οὖρον, τὴν ἔκκρισιν τοῦ προστάτου, τὸ σπέρμα, τὰ πτύελα, τὰ ἀπὸ τῶν βρόγχων, τοῦ στομάχου, τοῦ δωδεκαδακτύλου, τοῦ ὀρθοῦ καὶ τῶν ἐντέρων ἀπολαμβανόμενα ἐπιχρίσματα, πέρα δὲ τούτων εἰς τὸ πλευριτικὸν ὑγρὸν, τὸ περιτοναϊκόν, τὸ περικαρδιακόν, τὴν ἔκκρισιν τοῦ μαστοῦ καὶ τὰ ὑγρά τὰ διὰ παρακεντήσεως ἀπολαμβανόμενα ἀπὸ κοιλοτήτων τοῦ σώματος ἢ καὶ ἀπὸ κύστεων. Ἰδιαίτατα δὲ μείζον ἐνδιαφέρον ἐκ πάντων τούτων δικαίως ἐπεδείχθη περὶ τὴν λεπτομερεστέραν σπουδὴν καὶ ἔρευναν τῶν κυττάρων καὶ τῶν ἱστολογικῶν μεταβολῶν αὐτῶν κατὰ τὰς διαφορῶς παθολογικὰς ἀλλοιώσεις καὶ πρὸ παντός, ὡς ἐρρήθη, τὴν ἀρχομένην καρκινογένεσιν.

Περαιτέρω ὁ καθηγητὴς κ. Παπανικολάου, ἤδη τῷ 1943 δημοσιεύσας μετὰ τοῦ γυναικολόγου ἱατροῦ Traut τὸ γνωστὸν καὶ λίαν ἀξιόλογον αὐτοῦ ἔργον τὸ ἐκδοθὲν ἐν Νέεϋ Ὑόρκῃ ὑπὸ τὸν τίτλον: «Διάγνωσις τοῦ μητρικοῦ καρκίνου δι' ἐπιχρισμάτων κολπικῶν», παρέθεσε καὶ 11 ἀρίστους ἐγχρωμῶς πίνακας πολλῶν κυτταρολογικῶν παρασκευασμάτων, τοῦτο μὲ φυσιολογικῶν, τοῦτο δὲ πα-

θολογικῶν καὶ ἀνωμάλων, ὡς καὶ καρκίνων τῶν γεννητικῶν ὀργάνων τῆς γυναικὸς δι' ὧν καθίστατο γνωστὴ ἡ μέθοδος τῆς λήψεως τούτων, τῆς ἐπεξεργασίας καὶ τῆς εἰδικῆς χρώσεως καὶ ἡ διαγνωστικὴ τούτων σημασία. Ἀκριβῶς δὲ πρὸς εὔρυνσιν τῶν δεδομένων ἐκείνων τῆς πείρας ὁ κ. Παπανικολάου προέβη εἰς ἔκδοσιν τοῦ νῦν σήμερον ὑμῖν παρουσιαζομένου ἔργου του εἰς ὃ περιέλαβε 36 ὄλους ἐγχρόμους καλλιτεχνικωτάτους πίνακας ἀπὸ 24 ἰχνογραφῶν καὶ 12 φωτομικρογραφῶν, ὧν τινες παρελήφθησαν καὶ ἐκ τοῦ ἄρτι ρηθέντος προηγουμένως ἄτλαντος. Τούτων 12 μὲν (σειρὰ Α') ἀφιεροῦνται εἰς τὸ γεννητικὸν σύστημα τῶν γυναικῶν, 4 (σειρὰ Β') εἰς τὸ οὖρητικὸν καὶ γεννητικὸν σύστημα τοῦ ἀνδρός, 5 (σειρὰ Γ') εἰς τὸ ἀναπνευστικὸν σύστημα, 5 (σειρὰ Δ') εἰς τὸ πεπτικὸν σύστημα, 2 (σειρὰ Ε') εἰς πλευριτικά, περιτονεακὰ καὶ περικαρδιακὰ ξιδρώματα, 2 (σειρὰ Ζ) εἰς ἐκκρίματα ἀπὸ τοῦ μαστοῦ, 1 (σειρὰ Η¹) εἰς τὰ ἱστιοκύτταρα, 1 (σειρὰ Η²) εἰς κύτταρα σχετικὰ πρὸς τὴν κύησιν, 1 (σειρὰ Η³) εἰς κύτταρα ἐπιφρεασθέντα ὑπὲρ θκτινοβολίας, 1 (σειρὰ Η⁴) εἰς πολυπύρηννα κύτταρα ποικίλων τύπων καὶ τέλος 2 (σειρὰ Θ') εἰς ἐξεικόνισιν εἰκόνων, μιτώσεων, εὐρεθεισῶν εἰς φυσιολογικὰς καὶ κακοήθεις περιπτώσεις.

Τῶν πινάκων προηγείται βραχὺ κείμενον εἰς ὃ περιλαμβάνεται ἐν ἀρχῇ μὲν μικρὰ ἱστορικὴ περιγραφὴ τῶν παλαιότερων συμβολῶν εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἀποφολιδωτικὴν κυτταρολογία, εἶτα δὲ βραχεῖα περιγραφὴ τῆς τεχνικῆς τῶν ἐν χρήσει παρασκευασμάτων καὶ τῆς χρώσεως αὐτῶν καὶ συζήτησις περὶ τῶν κυτταρολογικῶν κριτηρίων καὶ τέλος σύντομος περιγραφὴ τῶν φυσιολογικῶν καὶ παθολογικῶν μορφῶν τῶν κυττάρων τῶν ἀπαντώντων εἰς τὰ διάφορα ὕγρα τοῦ σώματος μετὰ εἰδικῆς ἐξεικονίσεως τῶν νεοπλασματικῶν τύπων τῶν κυττάρων· εἶτα ἕκαστος τῶν ἀκολουθούντων πινάκων συνοδεύεται ἐπίσης ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει ὑπὸ ἐκτενοῦς περιγραφῆς καὶ ἐρμηνείας ἐκάστης τῶν περιεχομένων εἰκόνων καὶ εἰδικῆς συζητήσεως ἐπὶ ἐκάστου πίνακος.

Ἀνάγκη ὦδε νὰ τονισθῇ ἐπὶ πλέον ὅτι τὸ ὕλικόν οὗ ἐγένετο χρῆσις πρὸς εἰκονογράφησιν τοῦ ἄτλαντος ἐλήφθη ἐξ ἐπιχειρημάτων παρασκευασμάτων, ἐρευνηθέντων ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ αὐτοῦ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κ. Παπανικολάου, πλην ὀλίγων τινῶν τεθέντων εἰς τὴν διάθεσιν τούτου ἀπὸ ἄλλων ἐργαστηρίων ἢ δανεισθέντων αὐτῷ ἀπὸ ἄλλων μονογραφῶν.

Δεδομένου δ' ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ἐν λόγῳ κυτταρολογίας, ὡς ἐκ τῆς νεαρότητος τῆς συστάσεώς της ὡς ἰδίου πεδίου ἐρεύνης, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τὴν σήμερον τελείως πλήρης, ὁ συγγραφεὺς προέβλεψε διὰ τοῦτο, ὅπως ὁ ἄτλας μὴ ἀποτελέσῃ εἰσέτι ἓνα ὀλοκλήρως συνδεδεμένον ὡς συνήθως τόμον, ἀλλ' ἀποτελεσθῇ ἀπλῶς ἐξ ἐλευθέρων, λυτῶν σελίδων, διατρήτων καὶ συννεομένων διὰ μεταλ-

λίνων ἐλατηρίων, ὅπως τούτων ἐν ἀνάγκῃ ἀποχωριζομένων δυνηθῶσιν ἐν τῷ μέλλοντι νὰ τοποθετηθῶσιν ἐν αὐτῷ νεώτεροι πίνακες πρὸς πλήρη κατανόησιν διὰ τῶν νέων τούτων συμβολῶν τοῦ ὅλου κεφαλαίου τῆς ἀποφολιδωτικῆς κυτταρολογίας. Ἀκριβῶς δὲ μάλιστα πρὸς τοῦτο ἀποβλέπων ὁ συγγραφεὺς καλεῖ πρὸς συνεργασίαν καὶ πάντα ἐρευνητὴν, παρακαλούμενον, ὅπως ἀποστείλῃ εἰς τὸν κ. Παπανικολάου ἐνδιαφερούσας εἰδικῶς τὴν κυτταρολογίαν περιπτώσεις, δι' ἃς ἀναλαμβάνει οὗτος ἄνευ τινὸς δαπάνης, ὅπως ἐξεικονισθῶσιν ἀρμοδίως καθ' ὅμοιον καλλιτεχνικὸν τρόπον καὶ ἐντεθῶσι κατόπιν καταλλήλως ἐν τῷ σώματι τοῦ ἄτλαντος.

Ἡ πλήρης τέλος βιβλιογραφία ἢ παρακολουθοῦσα τὸ ἔργον εἰς 2 σελίδας ἐν αἷς ἀναγράφονται ἔνδεκα ἐργασίαι τοῦ ἰδίου κ. Παπανικολάου, ὡς καὶ ὁ λεπτομερέστατος κατάλογος τῶν περιεχομένων εἰς 13 σελίδας, εὐχεραίνουσι τὰ μέγιστα τὴν τε χρῆσιν τοῦ κειμένου ὡς καὶ πάντων τῶν σχετιζομένων πρὸς τοῦτο πινάκων καὶ εἰκόνων.

Ἀναμφιβόλως εἰς ἔργον τοσοῦτῳ μεγάλης καὶ πολυχρονίου ἐμπνεύσεως δυνάμεως καὶ πρωτοτυπίας, τὰ ὀνόματα ὧσων ἐπεκούρησαν ὅπωςδῆποτε εὐγνωμόνως ἀναφέρονται, ἰδιαίτατα δὲ δέον καὶ ὧδε νὰ ὑπομνησθῇ τὸ τῆς ἐριτίμου κυρίας Μαίρης Γ. Παπανικολάου, ἣν ὁ συγγραφεὺς ἀναγράφει, ὡς πιστὴν καὶ ἀκάματον σύντροφον καὶ ἐθελουσίαν βοηθόν, καθ' ὅλα τὰ ἔτη τῆς ἐπιστημονικῆς του ἐρευνης, διότι, ὡς πράγματι γενικῶς βεβαιοῦται, τὸ ἔργον καὶ ἡ ἀσχολία τοῦ συζύγου της ὑπῆρξε δι' αὐτὴν ὁ μόνος πόθος, ὁ μόνος σκοπὸς καὶ ἡ διαρκὴς σκέψις τοῦ βίου της· οὕτω δὲ ὑπάρχει αὕτη καὶ ὡς ἀξιομίμητον πρότυπον ἑλληνίδος συζύγου.

Τελευτῶν δέον νὰ ἀναφέρω ὅτι τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Παπανικολάου καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἐμπείρου πρῶην βοηθοῦ αὐτοῦ ἰδρῦθη καὶ ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ Ἀντικαρκινικῷ Ἰνστιτούτῳ καὶ λειτουργεῖ ἤδη ἀπὸ μηνὸς κατὰ τὴν ὡς ἄνω μέθοδόν του ἀποφολιδωτικὸν ἐργαστήριον πρὸς διάγνωσιν ἀρχομένων καρκίνων, ὄντως μεγίστας παρέχον διαγνωστικὰς ὑπηρεσίας.

*

Ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Κωνστ. Τριανταφυλλόπουλος παρουσιάζων τὸ κάτωθι βιβλίον τῶν κ. Ἀ. Σβώλου καὶ Γ. Βλάχου λέγει τὰ ἑξῆς:

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ παρουσιάσω εἰς τὴν Ἀκαδημίαν πρόσφατον βιβλίον τῶν Ἀ. Σβώλου καὶ Γ. Βλάχου, ἔχον τὸν τίτλον: *Τὸ σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, Ἐργμηνεῖα - ἱστορία, συγκριτικὸν δίκαιον. Μέρος I. Κράτος καὶ Ἐκκλησία - Ἀτομικὰ δικαιώματα. Τόμος Α', Ἀθῆναι 1954, σελ. ιβ' καὶ 366.*

Εἰς τὸν πρόλογον οἱ συγγραφεῖς ὑπολογίζουν ὅτι θὰ ἐκδοθοῦν τρεῖς ἔτι τόμοι, ἢ δ' ἕκτασις αὕτη ἐξηγεῖται ἐκ τῆς εὐρύτητος τῶν σκοπῶν. Δὲν ἐρμηνεύονται μόνον αἱ διατάξεις τοῦ Συντάγματος, ἀλλ' ὅλη ἢ πληθὺς τῶν νόμων, ἥτις συμπλη-

ροῖ αὐτάς, τοιαύτη δὲ ὠλοκληρωμένη ἐρμηνεία χρήσιμος κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν δικαστὴν καὶ τὸν δικηγόρον πρῶτην φορὰν συντελεῖται κατὰ τοὺς ἰδικούς μας χρόνους, διότι τὸ ἔργον τοῦ ἀειμνήστου Σαριπόλου, υἱοῦ, ἀπετέλει μᾶλλον πλαίσιον ἐρμηνείας τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν. Εὐρεῖαν ἔκτασιν καταλαμβάνει ἡ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ καὶ ἡ συγκριτικὴ θεώρησις, αἵτινες, ἰδίᾳ ἢ δευτέρᾳ, εἶναι οὐσιώδη στοιχεῖα πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ πνεύματος τοῦ καταστατικοῦ χάριτος καὶ τοῦτο διότι, ἂν καὶ δὲν περιέχει οὗτος νέας σημαντικὰς διατάξεις οὐδὲ ἀπηχεῖ μεταπολεμικὰς ἰδέας ἐν τῷ συνόλῳ, ὅμως δὲν ἤμπορεῖ νὰ μένη ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὰ πνευματικὰ ρεύματα τῶν συγχρόνων δημοκρατιῶν, προκειμένου ἰδίᾳ περὶ τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, αἱ περὶ ὧν διατάξεις, ἀποτελοῦσαι μετὰ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας τὸ θεμέλιον τῆς Δημοκρατίας, ἐμπνέονται παντοῦ ἀπὸ τὰς ἐξελικτικὰς τάσεις τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος.

Εἰς τὸ μακρὸν αὐτὸ καὶ ἐπίμοχθον ἔργον ἐβοήθησε τὸν κ. Σβῶλον ἀφ' ἑνὸς ὁ κ. Γ. Βλάχος, προσφιλὴς μαθητὴς του καὶ νῦν ἀντάξιος συνεργάτης, εὐφημότατα γνωστὸς ἤδη ἐν τῇ διεθνῇ ἐπιστημονικῇ κινήσει ἀπὸ ἀξιολόγους μελέτας δημοσίου δικαίου καὶ φιλοσοφικὰς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ προηγουμένη σπουδαιοτάτη γόνιμος, ὡς ἐπιβεβαιοῦται, ἐργασία του, τόσον ἐρμηνευτικὴ ὅσον καὶ κριτικὴ τῶν πρὶν συνταγμάτων καὶ σχεδίων. Μάλιστα πολλάκις ὁ θέλων νὰ φθάσῃ εἰς τὸ βάθος τῶν ζητημάτων θὰ ἀναδράμῃ μετ' εὐγνωμοσύνης εἰς προγενεστέρας μελέτας καὶ ἄρθρα τοῦ συγγραφέως.

Ὁ τόμος ἄρχεται μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1952 ἰσχύοντος Συντάγματος, ἱστορίαν μακρὰν καὶ πολυκύμαντον λόγῳ τῶν πολιτικῶν περιστάσεων ὑφ' ἃς εἰσῆχθη ὡς Σχέδιον καὶ τελικῶς ἐψηφίσθη. Εἶτα ἐπακολουθεῖ ἐρμηνεία τῶν τεσσάρων πρώτων ἄρθρων μεθ' ἣν κλείει ὁ τόμος.

Ἡ ἔκθεσις γίνεται κατ' ἄρθρον ἄλλ' ἐν συνθετικῇ ἀναπτύξει καὶ κατὰ λόγον ρέοντα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν.

Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν πρώτων δύο ἄρθρων περὶ *θρησκείας*, ἅτινα παρέμειναν σχεδὸν ἀμετάβλητα, συστηματοποιεῖται ἡ θεωρία καὶ ἡ πρᾶξις, αἵτινες φαίνονται παγιωθεῖσαι ὡς πρὸς τὸ πολυθρόλυτον ζήτημα τίνες οἱ ὑπὸ τοῦ Συντάγματος ἠσφαλισμένοι Ἱεροὶ Κανόνες.

Καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅπου οἱ Κανόνες ἔναντι τοῦ πολιτικοῦ νόμου ἐπεῖχον κάπως θέσιν Συντάγματος, τὰ ὅρια τῶν πρώτων, ἅτινα δὲν ἀπεφάσιζεν εὐκόλως νὰ διασπᾶσῃ ὁ πολιτικὸς νόμος, ἦσαν ἐπίσης ρευστά, πολλάκις δὲ ἐδικαιολογεῖτο ἡ ἐπέμβασις τοῦ πολιτικοῦ νόμου διὰ τῆς ἐκδοχῆς δύο αὐτοτελῶν καὶ ἀσχέτων κοινωνικῶν ρυθμῶν. Οὕτω μεταξὺ τοῦ Εὐαγγελίου ἀπαγορεύοντος τὸν ὄρκον καὶ τοῦ πολιτικοῦ νόμου ἐπιτρέποντος ἔστι δ' ὅτε καὶ ἐπιβάλλοντος αὐτὸν δὲν εὐρίσκει

ὁ Λέων ὁ σοφὸς ἀντίφασιν, ἐπειδὴ ἐκλαμβάνει τὸ θεῖον παράγγελμα ἀπευθυνόμενον οὐχὶ πρὸς πάντας τοὺς πιστοὺς, ὅπως τὸν πολιτικὸν νόμον, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ὀλίγους, τοὺς ποθοῦντας νὰ ἀναβῶσιν εἰς τὸ μακάριον ὕψος τελειότερας πολιτείας, ὅπως ἐπίσης καὶ τὴν ἄλλην ἀπαγόρευσιν, τὴν ξένην πρὸς τὸν πολιτικὸν νόμον, «μὴ θησαυρίζετε θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς». Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ φιλοσοφοῦντος βασιλέως, γέννημα τῆς βυζαντινῆς τάσεως πρὸς διατύπωσιν γενικῶν ἀρχῶν, εἶναι βαθεῖα, ἄγουσα εἰς τὴν διάκρισιν δικαίου καὶ ἄλλων κοινωνικῶν ρυθμῶν καὶ δηλοῦσα ὅτι τὸ δίκαιον ἀπευθύνεται εἰς τὸν μέσον ἄνθρωπον, ὅχι πρὸς ἁγίους ἢ ἥρωας.

Κατὰ σύμπτωσιν τὸ αὐτὸ θέμα τοῦ ὄρκου ἀπασχολεῖ καὶ τοὺς ἐρμηνευτὰς τῶν Συνταγμάτων, φαίνεται δὲ λυθὲν διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ὑποστηριζομένης καὶ ὑπὸ τῆς νέας Ποινικῆς Δικονομίας ὅτι ὁ διὰ θρησκευτικούς ἢ ἄλλους λόγους ἀρνούμενος νὰ ὀμώσῃ ὄρκον εἶναι ἐν τάξει δίδων ἀπλήν βεβαίωσιν. Θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ προσθέσω ὅτι τὴν κρατοῦσαν ἄποψιν περὶ τῶν ὀρίων τῶν ἠσφαλισμένων Κανόνων ἔχει ἀποδεχθῆ καὶ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δικαστήριον διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 26 τοῦ 1917 ἀποφάσεώς του εἰς ἧς τὴν κατάρτισιν εἶχα μετὰσχει ὡς πολιτικὸς νομικὸς σύμβουλος αὐτοῦ· ἢ ἀπόφασις αὕτη ἐκδοθεῖσα ὑπὸ δώδεκα ἀρχιερέων δι' ἧς κατεδικάσθησαν οἱ ἀναθεματίσαντες τὸν ἐλευθέριον Βενιζέλον Συνοδικοὶ εἶναι ἐλάχιστα γνωστή, διότι μὲ τὴν παλινόρθωσιν τῆς 1 Νοεμβρίου 1920 ἐθεωρήθη ἄκυρος καὶ μὴ οὕσα ἄλλ' ἢ ἐπιστημονικῆ αὐτῆς σημασία παραμένει φυσικὰ ἀκεραία.

Τῶν ἐπομένων ἄρθρων 3 καὶ 4 περὶ *ισότητος* καὶ *ἐλευθερίας* προηγεῖται μακρὰ εἰσαγωγή περὶ ἀτομικῶν ἐν γένει δικαιωμάτων, περὶ τῶν λεγομένων «κοινωνικῶν» διατάξεων, περὶ θετικῶν ὑποχρεώσεων τοῦ κράτους καὶ περὶ τῆς διεθνοῦς ἀναγνωρίσεως καὶ προστασίας κατὰ τὸν Χάρτην τῶν Ἐνωμένων Ἐθνῶν, κατὰ τὴν οἰκουμενικὴν Διακήρυξιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατὰ τὴν πρόσφατον Διεθνῆ Σύμβασιν τῆς Ρώμης, τὴν πέρυσσι κυρωθεῖσαν παρ' ἡμῶν διὰ νόμου.

Εἰς τὴν πλουσίαν καὶ βαθεῖαν αὐτὴν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ἔρρευαν προβλημάτων ἐκ τῆς γενικῆς θεωρίας τοῦ δικαίου, συνδεομένων πρὸς φιλοσοφικὴν ἐν γένει ἐνατένισιν, δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ παρακολουθήσωμεν τοὺς συγγραφεῖς, τοὺς ὁποίους, δέον νὰ τονισθῇ, τὸ ρεῦμα τῶν γενικῶν ἰδεῶν ὑφ' οὗ κατακλύζονται δὲν ἐκτρέπει ἀπὸ τὸ κύριον ἔργον των, ὅπερ εἶναι ἡ συστηματοποίησις ἀπεράντου ὕλικου. Ὅθεν περιοριζόμεθα εἰς γενικὰς τινὰς παρατηρήσεις, σχετικὰς πρὸς τὸν ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ δικαίου σύνδεσμον διαφοροτρόπων φαινομένων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Τὰ λεγόμενα ἀτομικὰ δικαιώματα, ἅτινα μὲ τὰς συναφεῖς νεωτέρας ἐξουσίας ὑπερβαίνουν εἰς τὰ ἑκασταχοῦ σύγχρονα συντάγματα, τὰς δύο δεκάδας, εἶναι ἰδιαίτερα τινὰ δικαιώματα τοῦ προσώπου ὑφιστάμενα καὶ λειτουργοῦντα ἔναντι τοῦ κράτους. Τὸ πρόβλημα ἦτο καὶ εἶναι πῶς θὰ δεθοῦν τὰ χέρια τῆς νομοθετοῦσης πολιτείας εἰς τρόπον, ὥστε νὰ μὴ δύναται αὕτη διὰ νόμου νὰ τὰ καταργήσῃ ἢ τὰ περιορίσῃ.

Τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπάρξεως καὶ περιφρουρήσεως τοιούτων δικαιωμάτων αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος καὶ ὑπὸ τὰ πλέον ἀπολυταρχικὰ καθεστῶτα.

Οὕτως, ὅταν εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἀπηγόρευσε διὰ νόμον ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τοὺς δικαστὰς νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν νόμους ἰδικούς του καὶ τῶν διαδόχων του περὶ συγκεκριμένων θεμάτων, ἀντικειμένους εἰς γενικούς νόμους, οὐδὲν ἄλλο ἔκαμνεν εἰμὴ ἐπειρᾶτο νὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἀρχὴν τῆς γενικότητος τοῦ νόμου καὶ τῆς ἰσότητος τῶν κυβερνωμένων, ἀρχὴν ἀποτελοῦσαν τὸν πυρῆνα τῆς δικαιοσύνης, πού δὲν εἶναι, φαίνεται, τί ἄλλο εἰμὴ προσπάθεια ἀμβλύνσεως τῶν ἐν τῇ κοινωνικῇ πραγματικότητι ἀνισοτήτων. Εἰς τὸν ἀπαγορευτικὸν αὐτὸν νόμον ἀποβλέποντες σύγχρονοι ἐρμηνευταὶ ἐμακάριζαν τὸν αὐτοκράτορα ἀναφωνοῦντες: «Διὰ τοῦτον καὶ μόνον τὸν νόμον ἄξιός (εἶσαι) σωτηρίας, εὐσεβέστατε βασιλέων», ἀλλὰ δὲν κάμνουν, δὲν ἠμποροῦν νὰ κάμουν τίποτε πρὸς ἀλλαγὴν τοῦ δεσποτικοῦ πολιτειακοῦ τύπου, ἄνευ τῆς ὁποίας ὁ νόμος ἐκεῖνος ἀπέβαινε μάταιος μὴ δεσμεύων οὔτε τοὺς διαδόχους οὔτε τὸν ἐκδότην του.

Τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα ἔχουν ἐννοιολογικὴν θεμελιώδη χροιάν καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι λειτουργοῦν τυπικῶς ὡς αἰτίαι καὶ πλαίσια τῶν καὶ ἑκαστον δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων τῶν ἐννόμων ἐν γένει σχέσεων. Οὕτω τὸ ἀτομικὸν δικαίωμα τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας περιλαμβάνει τὴν ἐλευθερίαν τῆς συμβάσεως· αὕτη διὰ τῶν ἐνοχῶν ἄγει εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς διαθέσεως καὶ συνεπῶς εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἀτόμου ἐπὶ ἀγαθῶν καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ Σύνταγμα δὲν ἔχει αἰτίαν τινὰ ἀνωτέραν ἑαυτοῦ, εἶναι *causa sui*. Ἐντεῦθεν προκύπτει διαφορὰ τις κατὰ τὴν ἐρμηνείαν συντάγματος καὶ νόμων, ἀλλὰ μόνον ποσοτικὴ οὐχὶ καὶ ποιοτικὴ. Κενὰ δηλαδὴ ἀληθῆ, μὴ ἀντιμετωπιζόμενα οὐδὲ διὰ τῆς ἀναλογίας, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ἀναδρομῆς εἰς ἐξωνομικὰ στοιχεῖα, εἰς ὁδηγούς γραμμὰς ἀπολύτου ἢ ἀντικειμενικοῦ κύρους, ἐμφανίζονται καὶ εἰς συνταγματικὰς διατάξεις περὶ ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ εἰς νόμους, καὶ δὴ διὰ τὸν ἐκτεθέντα λόγον συχνότερον εἰς τὰς πρώτας παρὰ εἰς κοινοὺς νόμους. Ἐν τούτοις ἡ μέθοδος τῆς πληρώσεως κενῶν καὶ γενικώτερον τῆς ἐρμηνείας παρουσιάζει τὴν αὐτὴν χροιάν, ἀπ' αὐτῆς δὲ τῆς ἀπόψεως ἀρχαιοτέρα εἶναι ἢ τῶν κοινῶν νόμων, οὐχὶ ἄρα ἄνευ σημασίας διὰ τὸ σύνταγμα, χωρὶς

φυσικά να παραγινώρξεται ἢ ἐκ τῆς φύσεως τῶν συνταγματικῶν διατάξεων ἐνδεικνυομένη ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον διαφοροποιήσις.

Οὕτω τὸ ζήτημα, ἂν συνταγματικαὶ διακηρύξεις δικαιωμάτων, συχνὰ ἀόριστοι, ἀποτελοῦν ἀναγκαστικὰς ἐπιταγὰς ἢ ἀπλᾶς νοθεσίας πρὸς τὸν νομοθέτην ἐνθυμίζει τὴν ἐκ τοῦ παλαιοῦ ἀστικοῦ δικαίου διάκρισιν μεταξὺ *lex perfecta* καὶ *lex imperfecta* καὶ τὸν Πλάτωνα διακρίνοντα νόμον ἀναγκαστικὸν καὶ νόμον συμβουλευτικόν. Ἄλλὰ συμβουλευτικαὶ διατάξεις Συνταγμάτων συμβάλλουν πολλῶ πλεον ἢ κοινῶν νόμων εἰς ἐπεξηγήσιν ἢ διεύρυνσιν ἀναγκαστικῶν ὀρισμῶν, ὡς λ. χ. ἐρωτᾶται ἂν μετὰ τὴν διεθνῆ σύμβασιν τῆς Ρώμης, καθ' ἣν σεβαστὴ ὑπὸ τοῦ κράτους εἶναι ἢ ἀτομικὴ περιουσία, δὲν ἔχη τυχὸν ὑποστῆ ἐπίδρασιν ἢ διατάξεις τοῦ Συντάγματος ἢ προστατεύουσα τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν. Ἄλλ' ἀκόμη καὶ εἰς ἀναγκαστικὰς διατάξεις δύνανται διὰ τοῦ χρόνου νὰ μετατρέπωνται συμβουλευτικοὶ ἀρχικῶς ὀρισμοί, ὡς παρ' ἡμῖν ἢ τοῦ ἀρθροῦ 3 καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ἀποτελοῦν, ὡς ἄλλοτε ἢ *lex imperfecta*, ἀρχὴν τελείου νόμου· συμβάλλουν ἀκόμη εἰς τὴν γένεσιν ρευμάτων ὡς λ. χ. ἢ ἐνίσχυσις τῆς οἰκογενείας ἔναντι τῆς σεξουαλικῆς ἐλευθερίας.

Ὅσακις συνταγματικὴ διάταξις περὶ ἀτομικοῦ δικαίωματος χρήζει νόμου ρυθμίζοντος τὴν ἀσκησιν αὐτοῦ, ἀνάγκη πᾶσα νὰ τηρῆ ὁ νομοθέτης ὠρισμένας κατευθύνσεις, τὰς ὁποίας οἱ συγγραφεῖς ἀνάγουν εἰς πέντε ἀρχάς. Σπουδαιότεραν θεωροῦν τὴν ρητῶς ὑπὸ ξένου Συντάγματος καθοριζομένην ἀρχὴν ὅτι τὸ διὰ νόμου ρυθμιστέον ἀτομικὸν δικαίωμα πρέπει νὰ παραμείνῃ καθ' ἑαυτὸ ἀθικτον. Ὁ ἐκτελεστικὸς τοῦ συντάγματος νόμος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ καθιστᾷ ἀνενεργὸν ἢ κἂν δυσχερῆ τὴν ἀσκησιν. Τοῦτο θὰ ἀπετέλει παραβίασιν τοῦ Συντάγματος. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι γνωστὴ ἐκ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου ὡς ἀπαγόρευσις πάσης πράξεως τελουμένης *in fraudem legis*. Ὁ ἔμμεσος παραμερισμὸς τῆς καθιερούσης ἀτομικὸν δικαίωμα διατάξεως εἶναι ὑψηλὴ πανουργία τοῦ νομοθέτου, ἐνέργεια ἀντικειμένη εἰς τὴν καλὴν πίστιν, ἣτις δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλείπη κανένα, ἔτι δ' ἦττον τὸν νομοθέτην, αὐτὸ τοῦτο δηλαδὴ τὸ Κράτος, ὅπερ πρωτίστως ὀφείλει νὰ εἶναι ὑπόδειγμα εὐρεποῦς διαγωγῆς.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὁσακις εἶναι δυνατὸν νὰ καταργῆται ἢ νὰ περιορίζεται διὰ νόμου ἀτομικὸν δικαίωμα. Ὁ νόμος οὗτος, ὡς τονίζεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων, πρέπει νὰ εἶναι γενικὸς, νὰ μὴ ἀφορᾷ δηλαδὴ εἰς συγκεκριμένην περίπτωσιν. Εἰς τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας τὴν κατάρρευσιν συνετέλεσαν τὰ ψηφίσματα «ἀτομικοὶ νόμοι». Τὰ δικαστήρια, καὶ πρὸ παντὸς τὸ Συμβούλιον Ἐπικρατείας, ὀφείλουν νὰ ἀποφασίσουν νὰ ἐρευνοῦν μὴ τυχὸν κρύπτεται τι ὑπὸ τὴν γενικὴν μορφήν νόμου, διότι οὐχὶ σπανίως ἐκδίδεται μὲν νόμος γενικὸς ἀλλ' ὁ κύριος,

μοναδικός σκοπός, συντελεῖται δι' ἐκτελεστικοῦ διατάγματος, ἀφορῶντος πλέον εἰς κατάργησιν ἢ περιορισμὸν ἀτομικοῦ δικαιώματος ὠρισμένου προσώπου ἢ ὠρισμένων γνωστῶν προσώπων, μεθ' ὃ ὁ γενικὸς νόμος κοιμᾶται διὰ παντός.

Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην καὶ ἐν γένει κατὰ πᾶσαν ἐρμηνεϊαν ὁ νομοθέτης καὶ ὁ ἐρμηνευτὴς ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν διατάξεις ἀκάμπτους καὶ διατάξεις ἐνδοτικὰς, ἀνθ' ὧν ὅρων ἄλλοτε ἐχρησιμοποίησα τοὺς ἐκφραστικωτέρους, κανῶν σταθερὸς καὶ κανῶν ἐξοικοδομητός.

Τὰ ὅρια εἶναι, ὡς εἰκός, ρευστὰ προκειμένου μάλιστα περὶ ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ τοῦτο, διότι πρόκειται περὶ τῆς αἰωνίας ἀντιθέσεως μεταξὺ ἀτόμου καὶ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει ἄλλοτε πλεονεκτεῖ τὸ ἐν καὶ ἄλλοτε τὸ ἄλλο. Ὁ Περικλῆς διακηρύσσει εἰς τὸν Ἐπιτάφιον τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου. Ἄλλὰ κατὰ τὸν ὀλοκληρωτικὸν Πλάτωνα, ὑπαινισσόμενον τὴν διακήρυξιν ταύτην, «οὐκ ὀρθῶς διανοεῖται ὅστις ἀποφαίνεται ἐξουσίαν ἐκάστοις εἶναι τὴν ἡμέραν ζῆν ὅπως ἂν ἐθέλη καὶ μὴ πάντα διὰ τάξεως δεῖν γίνεσθαι».

Τὴν σήμερον ἡ τάσις εἶναι ὑπὲρ τῶν πρωτείων τοῦ συνόλου διὰ λόγους πολλαπλοῦς οὓς διὰ μακρῶν ἐξηγοῦσιν οἱ συγγραφεῖς, ὁμιλοῦντες περὶ «σχετικοποιήσεως» τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων. Ἄλλ' αὕτη δὲν εἶναι ἄμοιρος κινδύνων, ὡς ἐφοβεῖτο ἤδη ὁ Mirabeau, διότι πιθανὸν νὰ φθάνη μέχρι διαβρώσεως αὐτῶν, συντελούσης τυχὸν καὶ θεωρίας γνωστῆς ἐν φιλελευθέρῳ χώρῳ ἤδη πρὸ τῶν πολέμων, καθ' ἣν δὲν ὑπάρχουν καθαρὰ «δικαιώματα» ἀτόμων ἀλλὰ «λειτουργίαι» εἰς ἃς ταῦτα «ὑποχρεοῦνται» ἐν τῇ κοινωνικῇ συμβιώσει, τοῦτο δὲ θὰ συνεπήγετο ἀντικειμενικοποιήσιν καὶ τοῦ ἀδικήματος, ἦτοι εἰσαγωγὴν τῆς τόσον ἐκ τῆς Κατοχῆς ἀποτροπαίας ἀντικειμενικῆς εὐθύνης.

Τὸ κεντρικὸν πρόβλημα εἰς ὃ ἐκβάλλουν ὅλα τὰ ἐρμηνευτικὰ ζητήματα, τίς δηλαδὴ ἡ πηγὴ ἢ τροφοδοτοῦσα ἐν τελευταίῳ βαθμῷ πᾶν κείμενον, δὲν ἀναπτύσσεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων εἰδικῶς, διότι τοῦτο θὰ ἔφερνεν αὐτοὺς μακρὰν τοῦ ἔργου των, ἀλλ' ἐφ' ὅσον χρειάζονται ὀδηγόν, ἀποβλέπουν, ὡς φαίνεται, κατ' ἐξοχὴν εἰς κοινωνιολογικὴν θεμελίωσιν τῶν νομικῶν φαινομένων, πάντως δὲ ἀπορροῦν διαρρηθὴν τὸ φυσικὸν δίκαιον.

Βεβαίως ἡ πηγὴ αὕτη, ὡς διεσκευάσθη ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς, δηλαδὴ ὡς σύνολον ὠρισμένων τινῶν λογικῶν ἀρχῶν ἀκινήτων καὶ παγκοσμίων, αἵτινες δεσπόζουν παντὸς θετικοῦ δικαίου, δὲν ἀντέχει εἰς ἐπιστημονικὴν βάσανον, ἀναιρεθεῖσα ἤδη ἐν μέρει ἀπὸ τὴν Ἱστορικὴν Σχολὴν καὶ ἐν μέρει ἀπὸ τὴν θεωρίαν τοῦ Marx, τὸ δὲ νεώτερον φυσικὸν δίκαιον μὲ τὸ μεταβλητὸν περιοχόμενον, ζήτημα εἶναι ἂν ἔχη πλέον ὀπαδούς, ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ θεμελίωσις, ὑπὲρ ἧς ἀποκλίνουν οἱ συγγραφεῖς, πᾶν ἄλλο ἢ ὀδηγεῖ εἰς ἀντικειμενι-

κόν τι μέτρον, άσχετον δηλαδή πρὸς συγκεκριμέναις κοινωνικὰς ζυμώσεις καὶ ἀντιλήψεις.

Ἄλλ' ὅπωςδῆποτε τὸ φυσικὸν δίκαιον, ἀφ' ὅτου τὸ πρῶτον ἤρχισε συζητούμενον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, αἰείποτε, ὅπως καὶ σήμερον, προσέφερεν ὑπερσείας εἰς τὴν ἀθροπότητα μὲ τὸ νὰ εἶναι, πολλάκις μάλιστα ἀπροβλέπτως, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἑτερογονίας τῶν σκοπῶν, κίνητρον νέων ἰδεῶν προβάλλον εἰς τὸ προσκῆνιον κάθε ἐθνικῆς καὶ κοινωνικῆς προοδευτικῆς ἐξεγέρσεως, ἄγνωστον μόνον εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν λαῶν ποὺ δὲν ἐγεύθησαν τὴν ἐλευθερίαν, ὅπως λ.χ. εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅπου ἡ θεωρία τοῦ φυσικοῦ δικαίου δὲν εἶχεν εὔρει σχεδὸν καμμίαν ἀπήχησιν.

Εἰδικῶς ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα ἐν Ρωσίᾳ οἱ συγγραφεῖς ἐκθέτουν ὅτι ἀναγράφονται μὲν πλείονα εἰς τὸ Σοβιετικὸν Σύνταγμα ἀλλὰ μετὰ χαρακτηριστικῆς ἀοριστίας καὶ χωρὶς νὰ περιβάλλονται μὲ τινὰς τῶν γνωστῶν ἐγγυήσεων.

Αὗται εἶναι κατὰ τὴν μέχρι τοῦδε πείραν δύο εἰδῶν. Ἡ κατὰ τὸ ἀμερικανικὸν σύστημα, τὸ καὶ παρ' ἡμῖν κρατῆσαν, δικαστικὸς ἔλεγχος τῆς συνταγματικότητος τῶν νόμων ἢ κατὰ τὴν γαλλικὴν ἀντίληψιν (ἀνατρέχουσαν εἰς τὰς ἀρχαίας ἀμέσους δημοκρατίας), καθ' ἣν, τοῦ κοινοβουλίου ἀποτελοῦντος τὸν ἀντιπροσωπευτικὸν τῆς πολιτείας κυρίαρχον, δὲν εἶναι νοητὴ ἡ ὑπαγωγὴ τῆς δράσεως αὐτοῦ εἰς ἔλεγχον τῶν δικαστηρίων, ὅθεν ἀρκοῦνται εἰς τὴν θεωρητικὴν βεβαίωσιν ἀντιθέσεως νόμου πρὸς ὀρισμοὺς διακηρύττοντας θεμελιώδη ἀτομικὰ δικαιώματα.

Ἐπειδὴ εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅπως ἄλλως καὶ εἰς τὰς λεγομένας Λαϊκὰς Δημοκρατίας, ὧν τὰ Συντάγματα ἐξετάζονται ἐπίσης ὑπὸ τῶν συγγραφέων, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τινος τῶν δύο τούτων μεθόδων ἐγγυήσεως, εἶναι φανερόν ὅτι ἤδη κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν ἔννοιαν τῶν συνταγμάτων τούτων δὲν λειτουργοῦν ἀτομικὰ δικαιώματα, ὅπως συμβαίνει ἄλλως καὶ εἰς ὀλοκληρωτικὰ συστήματα τοῦ ἄλλου τύπου, ποὺ ἀρχίζουν τὸ στάδιόν των μὲ ρητὴν κατάργησιν συνταγματικῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων.

Ἐπὶ τῆς ἐπακολουθούσης εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν ἐρμηνείας τῶν ἀρθρῶν 3 καὶ 4 παρατηροῦμεν ταῦτα μόνον ὅτι ἡ ἐν τῷ ἀρθρῷ 3 διακήρυξις τῆς ἰσότητος ἐθεωρεῖτο παρ' ἡμῖν μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων ὡς ἀπλὴ εὐχή. Ἡ στροφὴ τῆς θεωρίας ὑπὲρ τοῦ ἀναγκαστικοῦ χαρακτήρος τῆς διατάξεως ὀφείλεται εἰς τὸν Σβῶλον, ὅστις ἀναγνωρίζεται σήμερον παρ' ὅλων ὡς πρόδρομος τῆς νέας νομολογίας. Φυσικὸν εἶναι ὅτι πραγματεύεται τώρα τὸ θέμα καὶ τὰς ποικίλας διακλαδώσεις μὲ ἰδιαιτέραν στοργὴν καὶ μέσα εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ μετὰ χαρᾶς ἀναγινώσκομεν τὸν φίλον τῶν ἀδυνάτων, τὸν φίλον τῶν πλεονεκτουμένων.

Τέλος τὸ περὶ προσωπικῆς ἐλευθερίας ἀρθρον 4 περιλαμβάνει ἀναμφισβη-

τήτως τὴν ἐλευθερίαν καὶ τῆς ἐργασίας (*laisser faire*) καὶ τῆς κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν (*laisser passer*), τὴν λεγομένην μονολεκτικῶς οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν, ἣτις καὶ τελεῖ κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ ὄλονεν ἐξαπλουμένους περιορισμούς. Τὸ ἀτομικὸν τοῦτο δικαίωμα εἶναι ἐκεῖνο πού ὑπέστη παντοῦ λόγῳ διογκώσεως τοῦ κοινωνικοῦ στοιχείου ἔναντι τοῦ ἀτομικοῦ τοὺς μεγαλειέτους μετασχηματισμούς εἰς τρόπον, ὥστε τὸ σύγχρονον κράτος εὐλόγως χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων οὐχὶ ἀπλῶς κράτος δικαίου ἀλλὰ κράτος δικαίου κοινωνικόν.

Ἡ σχετικὴ νομοθεσία, ἣτις τόσας ἤγειρε καὶ ἐγείρει ἀντιρρήσεις, εἶναι τὰ μάλιστα πληθωρική καὶ ἀτεχνος, ἀλλ' ἢ ὑπὸ τῶν συγγραφέων συστηματικὴ ἐπεξεργασία αὐτῆς, ἢ τε κατηγορική καὶ ἢ τελεολογική, ἀποτελεῖ τὴν φωτεινότεραν, νομίζω, πλευρὰν τοῦ ὅλου τόμου, δι' ἣν πρέπει νὰ εἶναι εὐγνώμονες πρὸς παντὸς οἱ νομικοὶ πού χειρίζονται πρακτικῶς τὰ συχναζόμενα ταῦτα ζητήματα, οὐχ ἥτιον οἱ οἰκονομολόγοι.

Ἄλλ' ἀκόμη καὶ πᾶς ὅστις μέσα εἰς τὴν σημερινὴν σύγχυσιν τῶν ἀνθρωπίνων ὑποθέσεων θέλει νὰ σκεφθῆ ἀληθινά, θὰ εὔρη ἐδῶ ἄδοξα στηρίγματα.

Ἰδιαιτέρως εἰς τὸ τμήμα τοῦτο, τὸ μεστὸν πρωτοτύπων συνδυασμῶν πρὸς τοὺς λοιποὺς κλάδους τοῦ θετικοῦ δικαίου, προβάλλει ὁ ἀριστοτεχνικὸς χειρισμὸς τῶν ἐννοιῶν, ἢ σφύρων κριτικῆ καὶ τὸ βαθὺ κοινωνικὸν αἴσθημα τοῦ Ἀλεξάνδρου Σβώλου.

Τοιοιτοτρόπως τὸ πράγματι ἐλάχιστα καινοτόμον νέον Σύνταγμα προσλαμβάνει κάποιαν ζωογόνον πνοὴν καὶ προσανατολίζεται κατὰ τὸ δυνατὸν πρὸς ἀξίας, ἀπὸ τὰς ὁποίας, ὡς τονίζεται ἐν τῷ ἔργῳ, βρίθουν τὰ μεταπολεμικὰ Συντάγματα ἄλλων Δημοκρατιῶν.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΜΕΛΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ.— *Κωνστ. Ζέγγελη*, *Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα*.

ΓΕΩΛΟΓΙΑ.— *Περὶ τῆς ἡλικίας τῶν προτριτογενῶν στρωμάτων τῆς περιοχῆς Ἀλεξανδρουπόλεως - Διδυμοτείχου τῆς Δυτικῆς Θράκης, ὑπὸ Ἰωάνν. Τρικκαλινῶ**.

Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀλεξανδρουπόλεως - Διδυμοτείχου συναντᾶται μετὰξὺ τῶν τριτογενῶν ἀποθέσεων καὶ τοῦ κρυσταλλοσχιστώδους ὑποβάθρου σειρὰ στρωμά-

* JOHANN. TRIKKALINOS, Über das Alter der vortertiären Schichten des Gebietes von Alexandroupolis - Didymoteichon West Thraziens.